

07

มินามาตะ โศกนาฏกรรมและการต่อสู้
สู่การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อม
และอุตสาหกรรม

MINAMATA: TRAGEDY AND
THE BATTLE FOR CHANGE IN
THE HISTORY OF THE ENVIRONMENT
AND THE INDUSTRY

กวินธร เสถียร ✉ และ ธนภัทร วงศ์ประทุม
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Gwynthorn Satean ✉ and Thanapat Wongpratoom
Faculty of Social Sciences, Naresuan University

✉ gwyntorns@nu.ac.th

บทคัดย่อ

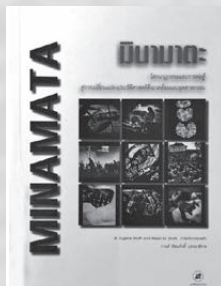
การระบาดของโรคมินามาตะ เมื่อ 60 กว่าปีที่ผ่านมา ทำให้เมืองมินามาตะ เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง เนื่องจากโรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงสู่สิ่งแวดล้อมโดยไม่ผ่านการบำบัด เหตุการณ์ครั้งนี้ศึกษาได้จากหนังสือ “มินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้สู่การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม” โดยมีกานต์ ทศนภักดิ์ เป็นบรรณาธิการ ตีพิมพ์ในเดือนกันยายน 2559 โดยมูลนิธิบูรณะนิเวศสาระสำคัญของหนังสือนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับ 1) ความเป็นมาของชุมชนเมืองริมฝั่งทะเล และการระบาดของโรคที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน 2) การค้นหาสาเหตุท่ามกลางการปกปิดข้อมูลของโรงงาน รวมถึงบาดแผลทางจิตใจและสังคมที่ผู้ป่วยต้องเผชิญ 3) ลำดับเหตุการณ์การต่อสู้ตลอดระยะเวลา 84 ปี 4) ความเป็นมาของบริษัทชิโซะคอร์ปอเรชัน 5) บทสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ และ 6) ชีวิตประวัติของ ศาสตราจารย์ ฮาราดะ มาซาซุมิ ผู้อุทิศชีวิตต่อการศึกษาโรคมินามาตะ จากหนังสือเล่มนี้ ผู้อ่านจะเข้าใจเกี่ยวกับโรคมินามาตะซึ่งเกิดจากพิษของสารปรอท และเข้าใจถึงการต่อสู้ทางกฎหมายของภาคประชาชนกับรัฐบาลและเอกชน เพื่อเรียกร้องสิทธิที่จะอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ทั้งยังเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับอ้างอิงเชิงวิชาการและใช้ศึกษาต่อยอดจากการพัฒนาที่ละเลยมิติสิ่งแวดล้อม สุขภาพและชุมชน

คำสำคัญ : โรคมินามาตะ มลพิษจากปรอท มลพิษสิ่งแวดล้อม บริษัทชิโซะ

Abstract

The outbreak of Minamata disease over 60 years ago in the city of Minamata, Japan, was widely known. This outbreak occurred when an industrial plant released wastewater into the environment without wastewater treatment. This tragedy was traced through the book “Minamata: Tragedy and Battle for Change in the History of the Environment and the Industry” by Karn Tadsanapak as editor. The book was published in September 2016 by the Ecological Alert and Recovery Foundation of Thailand. The essence of the book was to present information on the following topics: 1) The history of the coastal city community and the outbreak of a formerly unknown disease 2) The investigation of the cause amidst the concealment of the plant's information, as well as mental and social wounds suffered by the sick 3) The chronicle of 84 years of fighting 4) The history of Chisso Corporation 5) Interviews with key individuals about Minamata disease, and 6) The biography of Professor Harada Masasumi who dedicated his life to the study of Minamata disease. From this book, the readers would understand Minamata disease which was caused by mercury poisoning and the legal battle of the people against the government and the corporate to claim the right to live in the appropriate environment. The book would also provide an academic reference and further the study of the effects of the economic and industrial development that neglected the environmental, health, and community dimensions.

Keywords : Minamata Disease, Methylmercury Poisoning, Environmental Pollution, Chisso Corporation

ชื่อหนังสือ	: มินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้สู่การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม
ผู้แต่ง	: กานต์ ทศนภักดิ์
สำนักพิมพ์	: สื่อตะวัน
ปีที่พิมพ์	: 2559
ISBN	: 9786169139560

บทนำ

จังหวัดคุมาโมโตะ (Kumamoto prefecture) ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของภูมิภาคคิวชู (Kyushu) บนเกาะญี่ปุ่น โดยมี “คุมาโมโตะ” เป็นเมืองหลักและเป็นที่รู้จักในเชิงบวกสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ ด้วยชื่อเสียงของมาสคอตหมีสีดำแก้มแดง “คุมะมง” (Kumamon) (Satean, 2019) แต่ห่างไปทางใต้ราว 89 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของ “มินามาตะ” (ภาพที่ 1) เมืองเล็กๆ แถบชนบท ทว่าในทางตรงข้าม มินามาตะกลับมีชื่อเสียงในเชิงลบ สำหรับชาวเมืองแล้ว อนุสรณ์สถานและสวนสาธารณะริมทะเล คือบาดแผลจากพิษภัยของโรคร้ายในอดีต และยังคงส่งผลกระทบต่อชาวเมืองผู้สูงวัยจนถึงปัจจุบัน สำหรับคนไทย เมืองแห่งนี้เป็นที่รู้จักด้วยมีชื่อปรากฏในหนังสือเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น (Japan Guide, 2018; Khapparit, 2012) เด็กและผู้ใหญ่หลายคนจึงอาจจะคุ้นหูชื่อเมืองดังกล่าว ด้วยเพราะชื่อเมืองถูกนำมาตั้งเป็นชื่อโรคร้าย และเรียกขานกันว่า “โรคมินามาตะ” (Minamata disease)

ภาพที่ 1 ตำแหน่งที่ตั้งเมืองมินามาตะ จังหวัดคุมาโมโตะ ภูมิภาคคิวชู

ที่มา: Mercury Free (2015)

ความรู้เกี่ยวกับโรคมินามาตะในแบบเรียนจะเป็นไปโดยย่อ ใจความสำคัญที่คนทั่วไปอาจพอนึกได้คือ โรงงานอุตสาหกรรม ภัยจากสารปรอท และต้องเรียนควบคู่ไปกับโรค “อิไต-อิไต” (Itai-itai disease) แต่ยุคสมัยที่ความรู้เข้าถึงได้ผ่านอินเทอร์เน็ต การสืบค้นเรื่องราวของโรคมินามาตะย่อมเป็นไปได้ง่ายขึ้น กระนั้นก็ดี ข้อเท็จจริงที่เรียบเรียงไว้เป็นรูปเล่ม ย่อมเป็นแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือและใช้ประโยชน์ต่อการอ้างอิงได้ ทั้งนี้ มีหนังสือเล่มหนึ่ง นำเสนอเรื่องราวของโรคมินามาตะ หายนัยที่ชาวเมืองแต่ละรุ่นคนต้องเผชิญ และการต่อสู้เพื่อทวงสิทธิ์ด้านคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ในลักษณะเนื้อหาวิชาการผนวกกับเรื่องเล่าเชิงสารคดีอย่างลึกซึ้ง ชัดเจน ถ่ายทอดอารมณ์และความทุกข์ทรมานของญาติและผู้ป่วยได้เป็นอย่างดี เนื้อหาเหล่านี้เผยแพร่ผ่านงานเขียนเรื่อง “มินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม” โดยมี กานต์ ทัศนภักดิ์ เป็นบรรณาธิการ และผู้เขียนร่วมคือ เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และ สุริชัย หวันแก้ว จัดพิมพ์ในเดือนกันยายน 2559 โดย มูลนิธิบูรณะนิเวศ ด้วยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

เค้าโครงเนื้อเรื่อง

เค้าโครงหนังสือแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 ส่วนหลัก ประกอบด้วย 1) มินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้ สำหรับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม 2) มินามาตะ: เรื่องราวที่มากกว่าโรคร้าย 3) 84 ปีแห่งความสูญเสีย และการต่อสู้ที่ยังไม่จบ 4) ชิสโซะคอร์ปอเรชั่น:ยักษ์ใหญ่แห่งอาณาจักรเคมีญี่ปุ่น 5) บทสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ และ 6) จำลึกถึงอาจารย์ฮาราดะ มาซาซึมิ มีเนื้อหาโดยสรุป ดังนี้ (Tadsanapak, 2016)

- มินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้ สำหรับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม เนื้อหาส่วนนี้ นำมาจากบทความเรื่อง “มินามาตะ เรื่องราวที่มากกว่าโรคร้าย” เขียนโดย เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง เผยแพร่เมื่อปี 2550 ในนิตยสารโลกสีเขียว ปีที่ 15(6) และเผยแพร่ซ้ำผ่านเว็บไซต์ฐานความรู้เรื่องความปลอดภัยด้านสารเคมี (www.chemtrack.org) (Saetang, 2007) บรรณาธิการได้นำมาเรียบเรียงใหม่ในลักษณะบทคัดย่อ ประกอบกับภาพถ่ายขาวดำแสดงสภาพแวดล้อมของเมือง วิถีชีวิตชาวประมง จากชีวิตของผู้ป่วยและการต่อสู้เพื่อทวงสิทธิ ซึ่งส่วนใหญ่มีต้นฉบับจากหนังสือ “Minamata words and photographs” โดย ยูจีน สมิท และ ไอลีน สมิท (W. Eugene Smith & Aileen M. Smith, 1975) ในช่วงต้นเนื้อหากล่าวถึงสภาพภูมิประเทศของเมืองมินามาตะ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของทะเลชิรานุย (Shiranui sea) อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรประมง ในปี 2475 บริษัทชิสโซะ (Chisso) ได้ก่อตั้งโรงงานผลิตสารอะซีตัลดีไฮด์ (acetaldehyde) กระทั่งปี 2486 น้ำในแม่น้ำเกิดเน่าเสีย ทะเลสกปรก จนมีการเรียกร้องค่าชดเชยโดยกลุ่มสหกรณ์การประมงมินามาตะ ผลกระทบทางสุขภาพเริ่มส่งสัญญาณเมื่อเด็กๆ และชาวเมืองป่วยด้วยอาการประหลาด ร่างกายกระดูก สัน แขนขาบิดงอ เคลื่อนไหวร่างกายไม่ได้ และเสียชีวิตในที่สุด ทีมแพทย์จากมหาวิทยาลัยคามาโมโตะ ออกรายงานในปี 2502 ตั้งชื่อโรคว่า “โรคมินามาตะ” หรือโรคพิษจากสารปรอท แต่รัฐบาลญี่ปุ่นแถลงยอมรับอย่างเป็นทางการในปี 2511 จนนำมาสู่การต่อสู้ของผู้ป่วยและญาติ เพื่อแสดงออกถึงสิทธิในการมีสุขภาพชีวิตที่ดีและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

- มินามาตะ: เรื่องราวที่มากกว่าโรคร้าย เรียบเรียงโดย เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง เป็นการขยายความเพิ่มเติมจากส่วนที่ 1 โดยเนื้อหาที่เพิ่มเข้ามาอธิบายไต่กลางของความผิดปกติต่างๆ เช่น ปลา นก และแมว เริ่มมีอาการป่วยและล้มตาย ทำให้หนูแพะระบาดมากขึ้น แต่สัญญาณเตือนเหล่านี้กลับไม่เป็นที่สังเกตของชาวบ้านมากนัก มีความพยายามค้นหาสาเหตุของโรค ขณะที่โรงงานไม่ยอมเปิดเผยข้อมูลใดๆ ส่วนการทดลองกับแมวที่ได้รับอาหารที่ปนเปื้อนสารพิษ ก็ถูกเก็บงำไว้เช่นกัน ต่อมาเมื่อทีมแพทย์ค้นพบสาเหตุของโรค และรัฐบาลยอมรับเรื่องนี้ ผู้ป่วยจึงรวมกลุ่มกันเจรจาต่อรองไล่เกลี้ยเรื่องเงินชดเชยกับบริษัท และบางส่วนยื่นฟ้องต่อศาล คดีความที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการรวมตัวของภาคประชาชนจากสหสาขาวิชาชีพเพื่อช่วยเหลือผู้ป่วย โดยปัญหาสำคัญคือระบบการรับรองผู้ป่วยที่ดำเนินการโดยรัฐบาล เป็นการกีดกันผู้ป่วยรายใหม่ ทำให้ผู้ป่วยไม่ได้รับการชดเชยหรือการช่วยเหลือ ดังนั้น การต่อสู้กับโรคมินามาตะของชาวเมืองจึงยังดำเนินมาอย่างยืดเยื้อกระทั่งปัจจุบัน

- 84 ปีแห่งความสูญเสีย และการต่อสู้ที่ยังไม่จบ แสดงลำดับเหตุการณ์ของโรคมินามาตะตั้งแต่บริษัท ชิสโซะตั้งโรงงานที่เมืองมินามาตะ ในปี 2451 สัญญาณแรกของความผิดปกติทางระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมในปี 2492 การประกาศอย่างเป็นทางการว่ามีผู้ป่วยรายแรกเสียชีวิตด้วยโรคมินามาตะในปี 2499 การยอมรับอย่างเป็นทางการของรัฐบาลในปี 2511 การเริ่มแผนฟื้นฟูอ่าวมินามาตะในปี 2520 จนถึงการประชุมวิชาการ 60 ปี โรคมินามาตะที่ประเทศไทย ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี 2559

- ชิสโซะคอร์ปอเรชั่น ยักษ์ใหญ่แห่งอาณาจักรเคมีญี่ปุ่น กล่าวถึงความจำเป็นของบริษัทซึ่งก่อตั้งเมื่อปี 2451 ในชื่อ “Japan nitrogenous fertilizer company” เพื่อผลิตปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ ที่เมืองมินามาตะ อัน

เนื่องจากความต้องการใช้สารเคมีจำนวนมาก ในทศวรรษ 2460 บริษัทกลายเป็นโรงงานปิโตรเคมีที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งบนเกาะคิวชู ในปี 2475 บริษัทสร้างโรงงานผลิตสารอะซิโตนไฮโดรด้วยกำลังผลิต 210 ตัน และเพิ่มถึงร้อยละ 50 จากผลผลิตทั้งหมดในปีนั้นเพียง 3 ปีถัดมา และเปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทชิซุโสะในปี 2508 นอกจากนี้ยังผลิตสารเคมีอื่นๆ เช่น สารเคมีที่เป็นผลพลอยได้ อาทิ ออกทานอล (octanol) จากอะซิโตนไฮโดร สารเคมีที่เป็นส่วนผสมของวัตถุระเบิด ผลิตภัณฑ์เคมี เช่น โพลีโพรพิลีน (polypropylene) โพลีเอทิลีน (polyethylene) การขยายตัวของอุตสาหกรรมเคมีทำให้บริษัทกลายเป็น “ยักษ์ใหญ่” ของอุตสาหกรรมเคมี ทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองท้องถิ่น อิทธิพลดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากรัฐบาลให้การสนับสนุน เพื่อสร้างความแข็งแกร่งทางทหารในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และภายหลังสงคราม รัฐบาลก็เร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับที่บริษัทต้องฟื้นฟูกิจการอย่างเร่งด่วน จนละเลยปัญหาระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อมและสิทธิมนุษยชนของแรงงาน

• บทสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ 4 ท่าน โดยมี เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง เป็นผู้สัมภาษณ์ ประกอบด้วยผู้ที่ให้ความช่วยเหลือผู้ป่วย 2 ท่าน และผู้ป่วยอีก 2 ท่าน ได้แก่

1) นายแพทย์มาซาซุมิ ฮาราดะ (Masasumi Harada) (2477-2555) เป็นนักวิจัยกลุ่มแรกของคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยคุมะโมโตะ ที่เข้ามาเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาอาการเจ็บป่วยของชาวเมืองและค้นหาสาเหตุของโรคตั้งแต่ปี 2504 และเป็นผู้มีบทบาทจัดตั้งศูนย์วิจัยเปิดมินามาตะศึกษา (The open research center for minamata studies) เพื่อเป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับโรคมินามาตะ ข้อมูลบางส่วนที่นายแพทย์ฮาราดะบอกเล่า และเป็นเรื่องสำคัญในวงวิชาชีพแพทย์คือ “การจะให้สังคมวิชาการมีความก้าวหน้าในเรื่องโรคระบาด การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนรากหญ้าเป็นสิ่งสำคัญ และผู้เชี่ยวชาญต่างๆ ต้องรับฟังเสียงของประชาชน ตัวอย่างเช่น คำถามอันดับต้นของผู้ป่วยในช่วงพิจารณาคดี ทำให้เห็นแง่มุมเล็กๆ ที่ช่วยให้วงการแพทย์เข้าใจโรคนี้มากขึ้น”

2) โยอิชิ ทานิ (Yoichi Tani) ได้เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวด้วยการชุมนุมประท้วงหน้าบริษัทที่กรุงโตเกียว เมื่อปี 2513 เพื่อให้บริษัทเยียวยาและให้ความช่วยเหลือผู้ป่วย ต่อมาเขาดำรงตำแหน่งเลขาธิการเครือข่ายความสมานฉันท์แห่งเอเชียและมินามาตะ จนถึงปัจจุบัน เขายังมีโครงการต่างๆ เช่น การค้นหาผู้ป่วยรายใหม่ และโครงการช่วยเหลือผู้ป่วยที่เข้าสู่วัยชรา ข้อมูลบางส่วนที่ทานิบอกเล่า แสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่โรคมินามาตะควรถูกหยิบยกมาเป็นปัญหาระดับนานาชาติคือ “พิษจากสารปรอทไม่ได้มีที่ญี่ปุ่นเท่านั้น ยังเกิดขึ้นอีกหลายประเทศ และยังมีโรคจากสารพิษอื่นๆ เมื่อปัญหามลพิษกระจายไปทั่วภูมิภาคเอเชีย เราจึงต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อสนับสนุนช่วยเหลือกัน”

3) ฟุจิ ซาคาโมโตะ (Fuji Sakamoto) เป็นผู้ป่วยกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับการรับรองจากทางการเมื่อปี 2516 เธอสูญเสียลูกสาวคนโตไปเมื่ออายุเพียง 5 ปี ส่วนลูกสาวคนรองพิการมาแต่กำเนิด ขณะที่ลูกชายคนสุดท้องและสามีต่างก็เจ็บป่วยเช่นกัน แต่ยังไม่ได้รับการรับรอง เธอและสามีจึงตัดสินใจฟ้องต่อศาล เพื่อขอความเป็นธรรมแก่ลูกสาวทั้งสอง และต่อสู้ร่วมกับผู้ป่วยรายใหม่ที่ยังไม่ได้รับการรับรอง ส่วนหนึ่งจากคำบอกเล่าของฟุจิที่แสดงให้เห็นถึงความเสียสละและต้องการให้ทุกคนรับรู้และตระหนักถึงพิษภัยของสารปรอท เมื่อครั้งเดินทางไปร่วมรณรงค์ในช่วงที่มีการประชุมของสหประชาชาติในปี 2515 คือ “ฉันบอกแก่ทุกคนว่าพวกเราทุกข์และทรมานมากพอแล้ว ฉันอยากวิงวอนกับโลกนี้ว่า เราไม่อยากจะมีความทุกข์ทรมานแบบนี้เกิดขึ้นกับใครอีก”

4) ชิโนบุ ซาคาโมโตะ (Shinobu Sakamoto) เป็นลูกสาวคนที่สองของครอบครัวซาคาโมโตะ เธอป่วยด้วยโรคมินามาตะมาตั้งแต่เกิดในปี 2499 และเป็นหนึ่งในผู้นำกลุ่มผู้ป่วยโรคมินามาตะ ที่ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องความรับผิดชอบจากบริษัทและรัฐบาล และเดินทางไปยังประเทศต่างๆ เพื่อบอกเล่าภัยทางสุขภาพที่เกิดจากมลพิษของโรงงานอุตสาหกรรม แม้ชิโนบุจะมีร่างกายที่ไม่สมบูรณ์ แต่คำบอกเล่าของเธอสะท้อน

ถึงหัวใจที่เข้มแข็งที่ต้องเผชิญกับโรค “การเป็นโรคนี้นับมานานมาก และเราไม่ใช่พิการเพราะโรคภัยไข้เจ็บ หรือความผิดปกติที่เกิดขึ้นเอง แต่เราต้องพิการเพราะน้ำเสียจากโรงงาน อยากบอกให้คนรู้ สังคมรู้ และจะทำงานนี้ต่อไป”

- รำลึกถึงอาจารย์ฮาราดะ มาซาซึมิ แห่งโรคมินามาตะ เนื้อหาส่วนนี้เขียนโดย สุริชัย หวันแก้ว ศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวถึง ศาสตราจารย์ ณ มหาวิทยาลัยคุมะโมโตะ ผู้อุทิศชีวิตต่อการศึกษาโรคมินามาตะ ผลงานสำคัญชิ้นหนึ่งซึ่งเผยแพร่ในปี 2507 (Harada, 1964) เสนอว่า ทารกเกิดใหม่จะได้รับสารพิษผ่านทางสายรกเข้าไปยังประสาทส่วนกลางตั้งแต่ยังเป็นตัวอ่อนในท้องแม่ ซึ่งเป็นการโต้แย้งข้อเสนอนั้นว่า สายรกไม่ใช่ทางผ่านของสารปรอท และในปีต่อมางานศึกษานี้ก็ได้รับรางวัลจากสมาคมจิตเวชและประสาทวิทยาแห่งญี่ปุ่น

ความตื่นตัวของสาธารณชนต่อโรคที่เกิดจากปัญหาสิ่งแวดล้อมราวปี 2510-2520 มีอิทธิพลต่อนักศึกษาไทยที่ศึกษาอยู่ในญี่ปุ่นขณะนั้น และด้วยการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ภาคสนามจากอาจารย์ฮาราดะ และอาจารย์จุน อุย (Jun Ui) นักศึกษากลุ่มนี้จึงได้จัดทำบทความเผยแพร่ในประเทศไทย และต่อมาพวกเขาได้กลายมาเป็นปัญญาชนในแวดวงวิชาการ เช่น ธัญญา ผลอนันต์ และ พรอนงค์ นิยมค้า นอกจากนี้ อาจารย์ฮาราดะ ยังได้ขยายพรมแดนความรู้เรื่องมลพิษสิ่งแวดล้อมไปยังพื้นที่อื่นๆ เช่น ฝนเหลือง (agent orange) จากระเบิดเคมีในประเทศเวียดนาม การปนเปื้อนสารหนูจากการทำเหมืองแร่ดีบุก ที่อำเภอร้อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

บทวิจารณ์

บทความเรื่องหนึ่งซึ่งตีพิมพ์ในนิตยสารสารคดี ปีที่ 28 ฉบับเดือนเมษายน 2555 ในชื่อ “มินามาตะบทเรียนโลกไม่ลืม” โดย สุเจน กรรพฤทธิ์ (Khapparit, 2012) กล่าวว่า มินามาตะคือเมืองแห่งเดียวกับในแบบเรียนระดับประถมศึกษา-มัธยมศึกษาของไทย ที่บอกไว้สั้นๆ ว่าโด่งดังไปทั่วโลก เมื่อโรงงานอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งปล่อยน้ำเสียปนเปื้อนสารปรอทสู่แหล่งน้ำ ทำให้คนและสัตว์เลี้ยงจำนวนมากล้มป่วยและเสียชีวิตด้วยโรคลึกลับ ขณะที่ ศาสตราจารย์ มาซาโนริ ฮานาดะ (ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยเปิดมินามาตะศึกษา) ให้สัมภาษณ์ในรายการจุดชนวนข่าวเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2559 ถึงข้อคำถามความรู้ความเข้าใจอย่างจริงจังของคนทั่วไปต่อโรคมินามาตะ ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาว่า คนที่เข้าใจจริงจังมีน้อยมาก แม้โรคมินามาตะจะมีอยู่ในหนังสือเรียนของทั่วโลก แต่ในหนังสือบอกเพียงว่าโรคนี้เกิดขึ้นเมื่อใด เป็นการเล่าเหตุการณ์ในอดีต เขาไม่เคยเห็นประเทศไหนเพิ่มเนื้อหาว่า ปัจจุบันโรคมินามาตะยังคงเป็นปัญหาอยู่ (Nation TV, 2016)

ภาพจำของโรคมินามาตะที่ปรากฏในแบบเรียนของ สุเจน ผู้วิจารณ์ และคนไทยทั่วไปอาจไม่แตกต่างกัน รวมถึงการรับรู้โรคมินามาตะในฐานะเรื่องเล่าจากเหตุการณ์ในอดีตตามที่ ฮานาดะกล่าวไว้ แต่หนังสือมินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้สู่การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม ทำหน้าที่มากกว่าเนื้อหาในแบบเรียน ตั้งแต่การนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อย่างละเอียดถี่ถ้วนไล่เรียงไปตามลำดับเวลา ฉายภาพความทุกข์ทรมานของชาวบ้าน และคำบอกเล่าจากแพทย์และผู้ป่วย เพื่อยืนยันว่า 84 ปีที่ผ่านมา การต่อสู้ยังคงไม่จบสิ้น

สำหรับผู้วิจารณ์หนังสือเล่มนี้กระตุ้นเตือนให้คิดถึงคำถามสำคัญที่เกี่ยวข้องกับโรคมินามาตะคือ

- 1) โรคมินามาตะที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นเกี่ยวข้องกับประเทศไทยอย่างไร
- 2) เหตุใดโรคมินามาตะจึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรม
- 3) เกิดการแพร่ระบาดของโรคมินามาตะในประเทศไทยอย่างนั้นหรือ

ลำดับท้ายสุดจากตอนหนึ่งในหนังสือ บันทึกไว้เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2559 ได้ให้คำตอบต่อคำถาม

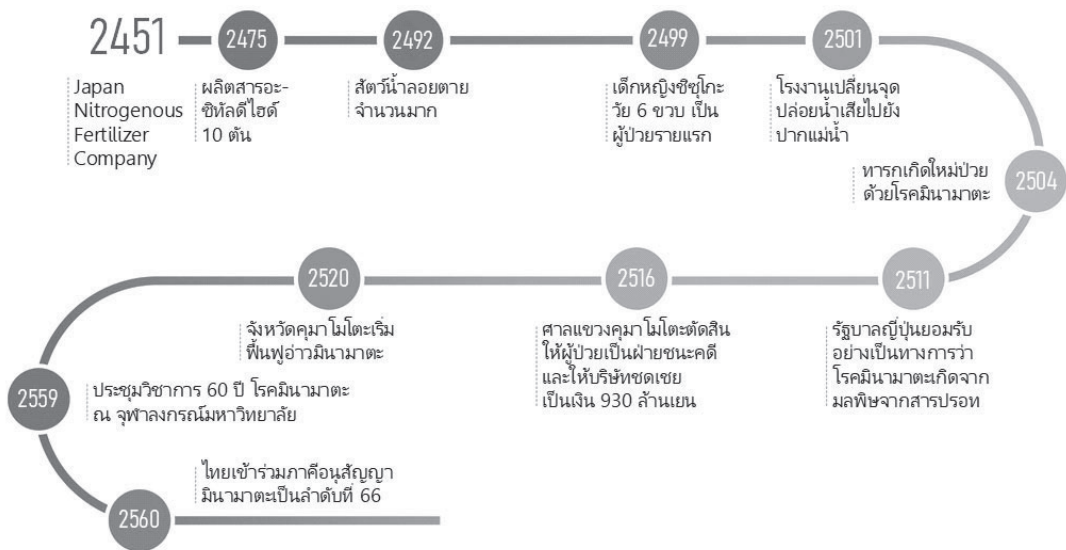
ข้อ 1) ถึงความเกี่ยวข้องกับประเทศไทย และเป็นวัตถุประสงค์สำคัญต่อการจัดทำหนังสือ อันเนื่องจากการรณรงค์เผยแพร่ความรู้โรคมีนามาตะสู่ประชาคมโลก ผ่านการจัดประชุมวิชาการ “60 ปี โรคมีนามาตะ: การเรียนรู้หายนะจากมลพิษอุตสาหกรรมเพื่อสร้างสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน” ด้วยความร่วมมือระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ มูลนิธิบูรณะนิเวศ และศูนย์วิจัยเปิดมีนามาตะศึกษา โดยมี คุณชินุ ซาคาโมโตะ เดินทางมาร่วมประชุมและพบผู้แทนรัฐบาลไทย เพื่อเรียกร้องให้รัฐลงนามรับรองอนุสัญญามีนามาตะว่าด้วยปรอท (Minamata convention on mercury) ซึ่งมีรัฐบาลจาก 128 ประเทศ ร่วมลงนามแล้ว (UN environment, 2019)

ส่วนคำถามข้อ 2) ผู้เขียนอธิบายผ่านตอนที่ 1 (มีนามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้) และตอนที่ 2 (มีนามาตะ: เรื่องราวที่มากกว่าโรคร้าย) แม้บริษัทชิสโจะก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเคมีเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจและพัฒนาด้านอุตสาหกรรมของประเทศ แต่ในทางตรงข้ามกลับสร้างความเสียหายอย่างกว้างขวางต่อระบบนิเวศ สภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพสังคม สุขภาพอนามัย และผลกระทบทางจิตใจ เริ่มจากการเสียชีวิตของผู้ป่วยเพียงไม่กี่รายในหมู่บ้าน จนแพร่ระบาดไปสู่ชุมชนเมือง และชุมชนเมืองอื่นๆ ที่มีกรณีดำเนินอุตสาหกรรมในลักษณะเดียวกัน กระทั่งกลายเป็นปัญหาสาธารณสุขระดับประเทศ จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ คือ การปรับปรุงกฎหมายสิ่งแวดล้อม การจัดการสิ่งแวดล้อมและมลพิษอุตสาหกรรม และการปฏิรูปนโยบายส่งเสริมการลงทุนด้านอุตสาหกรรม

และคำถามข้อสุดท้าย ความกังวลต่อการแพร่ระบาดของโรคมีนามาตะ หากมีการเคลื่อนย้ายการลงทุนอุตสาหกรรมที่มีมลพิษสูงมายังประเทศกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทย หรือประเทศด้อยพัฒนาอื่น อาจวางใจได้เมื่ออนุสัญญามีนามาตะฯ เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2556 ภายใต้การดำเนินงานของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปกป้องสุขภาพของผู้คนและสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปล่อยสารปรอทและสารประกอบของสารปรอท แต่ทั้งนี้ ข้อบังคับต่างๆ ตามอนุสัญญามีนามาตะฯ ก็ยังอยู่ในช่วงเวลาที่แต่ละประเทศต้องดำเนินการอนุรักษ์ เช่น ในข้อบังคับ 3 แหล่งอุปทานปรอทและการค้าปรอท (mercury supply sources and trade) ให้เลิกการทำเหมืองแร่ปรอทภายในระยะเวลา 15 ปี และไม่อนุญาตให้ค้าปรอท (UN environment, 2017) ดังนั้น ความเป็นไปได้ที่จะเกิดการปนเปื้อนมลพิษทางสิ่งแวดล้อม หรืออาจเป็นไปแล้ว เช่นกรณีการปนเปื้อนสารหนู แมงกานีส แคดเมียม ในแหล่งน้ำชุมชน รวมถึงปรอทและไซยาไนด์ในตัวอย่างเลือดของประชาชน พื้นที่ตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (Saetang & Tadsanapak, 2015) หรือกรณีมลพิษตกค้างในพื้นที่พัฒนาเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง และอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร (Mach, 2018) ประเด็นเหล่านี้อาจช่วยกระตุ้นเตือนให้ทุกฝ่ายหันมาองสถานการณ์มลพิษในประเทศ และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างความตระหนักรู้และเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะควบคู่ไป

กล่าวสำหรับเนื้อหาในหนังสือ ถือเป็นความพยายามอย่างมากต่อการประมวลเหตุการณ์ของโรคมีนามาตะ ตลอดเวลากว่า 10 ทศวรรษ นับแต่ก่อตั้งโรงงานเมื่อปี 2451 คณะผู้จัดทำจึงกล่าวไว้ในส่วนคำนำว่า เนื้อหาภายในเล่มเป็นบันทึกเรื่องราวเพียงเสี้ยวเศษหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ภายใต้ข้อจำกัด อาจด้วยเงื่อนไขของเวลาในการจัดทำหนังสือ หรือการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามที่เมืองมีนามาตะ จึงอาจมีเนื้อหาบางส่วนที่ต้องปรับปรุงให้สมบูรณ์ขึ้น ทั้งนี้ ผู้วิจารณ์เสนอว่า เนื้อหาบางช่วงตอนที่สามารถปรับให้เหมาะสมและทันสมัยยิ่งขึ้น ได้แก่ (1) ยุบรวมตอนที่หนึ่ง (มีนามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้) และตอนที่สอง (มีนามาตะ: เรื่องราวที่มากกว่าโรคร้าย) ไว้ด้วยกัน เนื่องจากเนื้อหาไม่แตกต่างกัน หรืออาจคงตอนที่หนึ่งไว้ แต่ลดทอนเนื้อหาในลักษณะบทคัดย่อ (2) จัดทำอินโฟกราฟิกในส่วนเหตุการณ์สำคัญจากตอนที่สาม (84 ปี

แห่งความสูญเสีย) หรือภาพแผนที่ตำแหน่งของเมือง โรงงานอุตสาหกรรม (ภาพที่ 2) เพื่อสร้างความเข้าใจแก่ผู้อ่านยิ่งขึ้น และ (3) นำเสนอกรณีโรคมินามาตะในต่างประเทศ เช่น พื้นที่ลุ่มน้ำแอมซอน (Brazilian amazon) ประเทศบราซิล (Malm, 1998) หรือเขตคิโนรา รัฐออนตาริโอ (Kenora, Ontario) ประเทศแคนาดา (Budnik & Casteleyn, 2019) เพื่อแสดงให้เห็นการแพร่ระบาดในที่ต่างๆ กระทั่งโรคมินามาตะกลายเป็นปัญหาระดับนานาชาติ และนำไปสู่ความร่วมมือของรัฐบาลทั่วโลกต่อการลงนามอนุสัญญามินามาตะ

ภาพที่ 2 ตัวอย่างลำดับเหตุการณ์สำคัญ การระบาดของโรคมินามาตะตั้งแต่ปี 2451-2560

การศึกษา “บทเรียน” โรคมินามาตะจากหนังสือจะเป็นประโยชน์กว้างต่อผู้อ่านในสองกลุ่มกลุ่มแรกคือ นักวิชาการในสาขาสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการสิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม พืชวิทยา สิ่งแวดล้อม ได้ศึกษาทำความเข้าใจ ทั้งเพื่อป้องกัน ลดผลกระทบก่อนดำเนินโครงการ หรือฟื้นฟูแก้ไขหากมีการดำเนินโครงการและพบการปนเปื้อนมลพิษในระบบนิเวศ รวมถึงแพทย์และผู้ทำงานด้านสาธารณสุขจะได้เข้าใจสภาพการณ์ของโรคหากมีการระบาด

สำหรับนักวิชาการในสถาบันการศึกษา สามารถนำเนื้อหาไปใช้เป็นเอกสารประกอบการเรียนในวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา กฎหมายสิ่งแวดล้อม อนามัยสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจกรณีตัวอย่างการพัฒนาอุตสาหกรรมจนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม สุขภาพของคนในชุมชน และสังคมโดยรวม ผู้สอนอาจตั้งคำถามถึงแนวทางเลข 400 และแสดงการสนับสนุนของผู้ป่วยและแมวมจากคลิปประสบการณ์มลพิษบน YouTube (TVEAP films, 2009) ถ้ามถึงการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อมและอุตสาหกรรมที่เกิดจากโรคมินามาตะ หรือเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หลังการประชุมวิชาการ 60 ปี ในประเทศไทยว่า เราได้เข้าร่วมในอนุสัญญามินามาตะแล้วหรือยัง

ส่วนกลุ่มที่สอง สำหรับผู้ทำงานในองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และผู้อ่านทั่วไปจะได้ตระหนักรู้ถึงพิษภัยของโลหะหนัก ซึ่งในกรณีนี้คือ สารปรอทที่ถูกปล่อยทิ้งมากับน้ำเสียโดยไม่ผ่านการบำบัด ไม่ได้สูญสลายไปตามธรรมชาติ แต่สารพิษกลับวนเวียนเข้าไปสะสมในระบบนิเวศและห่วงโซ่อาหารของมนุษย์ จนเกิดโรคร้ายเป็นอันตรายต่อสุขภาพ ความรู้และความเข้าใจต่อโรคมินามาตะและบทเรียนจากความผิดพลาดที่เกิดขึ้น ย่อมช่วยเตือนสติประชาชนให้เฝ้าระวัง หากมีการพัฒนาอุตสาหกรรมในรัศมีพื้นที่ชุมชน

ทั้งนี้ หากผู้อ่านสนใจข้อมูลเพิ่มเติม นอกเหนือจากเนื้อหาในเล่ม สามารถค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลที่หนังสือเสนอไว้ เช่น “ภัยจากมลภาวะ: กรณีศึกษาโรคมินามาตะ” แปลและเรียบเรียงโดย สมอาจ วงษ์ชมทอง และ ยุวดี เชี่ยววัฒนา หรือ “การเคลื่อนไหวภาคประชาชนของผู้ได้รับผลกระทบจากโรคมินามาตะ” (Grassroots movements by minamata disease victims) โดย Harada Masazumi หรือแหล่งข้อมูลอื่นที่นำเสนอในเชิงสารคดี เช่น “มินามาตะบทเรียนโลกไม่ลืม” โดย สุเจน กรรพฤทธิ์ (Khapparit, 2012) “สารคดีภาพ MINAMATA” โดย คุวาระ (Kuwabara, 2012) หรือ “ทะเลโสก” (Bitter sea) โดย มิชิมาและบราวน์ (Mishima & Brown, 1992)

บทสรุป

มินามาตะ: โศกนาฏกรรมและการต่อสู้สู่การเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อม เป็นบันทึกเหตุการณ์การระบาดของโรคมินามาตะ ในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่บริษัทชิสโซะตั้งโรงงานในปี 2451 จนถึงการจัดประชุมวิชาการ 60 ปี โรคมินามาตะ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี 2559 (ย้อนไปถึงปี 2499 เมื่อผู้ป่วยรายแรกเสียชีวิต) ความโดดเด่นของเนื้อหาคือ 1) การบอกเล่าเรื่องราวเบื้องหลังของผู้ป่วย ญาติ ชาวเมือง และประชาชนทั่วประเทศ ซึ่งเป็นการร่วมใจกันต่อสู้ทวงสิทธิกับรัฐบาล โรงงาน และบริษัท ตลอดช่วงเวลา 84 ปี (ย้อนไปถึงปี 2475 เมื่อโรงงานผลิตอะซีทัลดีไฮด์) เพื่อเรียกร้องความชอบธรรมในการมีชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปราศจากมลพิษ มากกว่าจะรับรู้โรคมินามาตะเพียงอาการของโรคร้าย หรือเพียงเหตุการณ์ในอดีตที่พ้นผ่านไปแล้วเท่านั้น 2) การใช้ภาพถ่ายขาวดำเหตุการณ์ของ “ความโสก” ได้ถ่ายทอดอารมณ์และแสดงถึง “นาฏกรรม” ที่ชาวเมืองต้องเผชิญกับความเจ็บป่วยและความทุกข์ยากถึงปัจจุบัน และ 3) บทสัมภาษณ์ฮาราดะ มาซาสึมิ แพทย์ผู้อุทิศชีวิตต่อการศึกษาโรคมินามาตะ ทั้งยังมีคุณูปการต่อนักวิชาการไทยหลายท่าน โดยสรุปแล้วสิ่งต่างๆ เหล่านี้ สื่อสะท้อนถึงความหย่อนยานในระบบธรรมาภิบาลของภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน กระทั่งเกิดขบวนการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อมภาคประชาชน จนนำไปสู่การปฏิรูปกฎหมาย นโยบายส่งเสริมการลงทุนของญี่ปุ่น และอนุสัญญามินามาตะ

บทสัมภาษณ์คุณทานิ ในช่วงท้ายหนังสือ กล่าวว่า การค้นหาผู้ป่วยใหม่ที่ยังไม่ได้รับความช่วยเหลือ ยังคงดำเนินต่อไป เช่นเดียวกับครอบครัวซากาโมโตะ ที่จะไม่ยอมยุติการต่อสู้เรื่องนี้ ด้วยมีผู้ป่วยอีกสามถึงสี่พันคนยังไม่ได้รับการรับรอง และจนถึงวันนี้ ผ่านมากกว่า 111 ปีแล้ว แต่ในท้ายที่สุด โศกนาฏกรรมของชาวเมืองมินามาตะ อาจสิ้นสุดลงเมื่อไม่เหลือผู้ป่วยสูงวัย หรือไม่พบผู้ป่วยรายใหม่ แต่ประวัติศาสตร์ของโรคมินามาตะในประเทศไทย อาจกำลังเริ่มหน้าใหม่ โดยเฉพาะในพื้นที่พัฒนาอุตสาหกรรม

เอกสารอ้างอิง

- Budnik, L. T., & Casteleyn, L. (2019). Mercury pollution in modern times and its socio-medical consequences. *Science of the Total Environment*, 654, 720-734.
- Harada, M. (1964). Neuropsychiatric disturbances due to organic mercury poisoning during the prenatal period. *Psychiat et Neurol*, 66, 426-468.
- Japan Guide. (2018). *Minamata Disease Related Sites*. Retrieved December 25, 2018, from <https://goo.gl/95mh1i>
- Khapparit, S. (2012). Minamata: The world lesson that will never forget [In Thai]. *Sarakadee*, 28(326), 124-148.
- Kuwabara, S. (2012). Minamata [In Thai] (Jirawanichakorn, K., Trans.). *Sarakadee*, 28(326), 112-123.
- Mach, V. (2018). *POPs at Thai pollution hot-spots* [In Thai] (Rittichart, A., Trans.). Nonthaburi: Ecological Alert and Recovery-Thailand & Arnika Association.
- Malm, O. (1998). Gold mining as a source of mercury exposure in the Brazilian Amazon. *Environmental Research*, 77(2), 73-78.
- Mercury Free. (2015). *The facts behind Minamata convention on mercury*. Retrieved January 9, 2019, from <https://goo.gl/Swz7Pq>
- Mishima, A., & Brown, L. R. (1992). *Bitter sea: the human cost of minamata disease*. Tokyo: Kosei Publishing.
- Nation TV. (2016, September 13). *60 Years of Minamata Disease* [In Thai]. Retrieved March 6, 2019, from YouTube: <https://youtu.be/mCsxQLBoSJ8>
- Saetang, P. (2007, January 11). *Minamata: the story behind the Disease*. Retrieved November 23, 2018, from <https://goo.gl/ncwyhN>
- Saetang, P., & Tadsanapak, K. (Eds.). (2015). *Myths and facts: gold mining in Loei province* [In Thai]. Nonthaburi: Ecological Alert and Recovery-Thailand.
- Satean, G. (2019). Book review: Popeye [In Thai]. *Journal of Humanities Naresuan University*, 16(1), 131-137.
- Smith, E. W., & Smith, M. A. (1975). *Minamata*. New York: Holt, Rinehart, and Winston
- Tadsanapak, K. (Ed.). (2016). *Minamata: tragedy and the battle for change in the history of the environment and the industry* [In Thai]. Nonthaburi: Ecological Alert and Recovery-Thailand.
- TVEAP films. (2009, August 25). *Japan's lessons on the economy and the environment: Our pollution experience part 1 of 4*. Retrieved November 6, 2018, from <https://youtu.be/VllzHw3wkPg>
- UN environment. (2017). *Minamata convention on mercury*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UN environment. (2019). *Parties and signatories*. Retrieved March 7, 2019, from <http://www.mercuryconvention.org/>